

Тыва Республиканың культура яамызы
Күрүнениң бюджеттиг албан чери
«Республиканың К.И. Чуковский аттыг уруглар ном саңы»
Национал чурт-шилчилел килдизи

ЧАНГЫС БОДАЛ, КУШЛУТ КУЗЕЛ – ТИИЛЕЛГЕ ...

*ШҮЛҮКТЕР ЧЫЫНДЫЗЫ
(ТИИЛЕЛГЕНИҢ 75 ЧЫЛ ОЮНГА ТУРАСКААТКАН)*

КЫЗЫЛ, 2020

ББК 84 С (тув)

Ч 18

Тургузукчу : Ооржак С. М.

Үндүрүлгө дээш харысаалга: Лопсан С. Б.

Чаңгыс бодал, күштүг күзел – тиилелге... : шүлүктөр чыындызы /
Күрүнениң бюджеттиг албан чери «Республиканың К.И. Чуковский аттыг
уруглар ном саңы»; тургузукчу С. М. Ооржак. – Кызыл, 2020. – 51 с.

© Тыва Республиканың культура яамызы
© Күрүнениң бюджеттиг албан чери
«Республиканың К.И. Чуковский аттыг
уруглар ном саңы», 2020

Номчукчуга

Төөгүдө бир утгундурбас чылдар бар. Ол дээрге 1941-1945 чылдарда болган Ада чурттуң Улуг дайынының чылдары. Дөрт чыл ишти уламчылаан дүшкүүрлүг дайын 1945 чылдын май 9-та төнгөн. Бо 2020 чылда Улуг Тиилелгениң 75 чыл оюнга тураскаадып, шулуктер чыындызын силерге бараалгаттывыс.

Библиотекаларнын ажылының кол угланышкыннарының бирээзи–уруглар аразынга патриотчу кижизидилге болгаш тыва чоннун фронтуга эпсеткил талазы-биле деткимчезин, тыва эки турачыларның Ада-чурттуң дайынынга киришкеш, гитлержи дайзыннарны Төрээн чурттан үндүр сывырарынга улуг үлүүн болгаш тыва улустуң интернационалчы хүлээлгезин көргүскениниң дугайында чон ортузунда калбаа-биле чорудары болур. Төрээн чуртунга ынак, эрес-дидим болурунга кижизидер.

Номчукчунуң кичээнгейинге бараалгаткан **«Чангыс бодал, күштүг күзел – тиилелге...»** деп шүлүктөр чыындызында тыва шүлүкчүлернин, чогаалчыларның А. Даржайның, Ю. Кюнзегештин, С. Пюрбюнун, О.Сувакпиттин болгаш өскелерниң-даа дайынга тураскааткан шүлүктерин К. И. Чуковский аттыг уругларның ном саңының ажылдакчылары национал чурт-шинчилел килдизиниң фондузундан чыып киирген.

Шүлүктөр чыындызы база катап бистерни, амгы үениң салгалын, ада-өгбелеривистиң чыып каан буянныг үүлезин, улуг совет чуртка хостуг тайбың амыдыралды чаалап берген маадырларывысты, оларның аттарын мөңгөжидип, черле төөгүвүстү утпайн, хая көрнүп, чүректеривисте ханы-мөгейиг –биле сактып чоруурувусту бодандыра бээр.

Шүлүктөр чыындызын өөреникчилерге, башкыларга, студентилерге, библиотека ажылдакчыларынга үндүргөн.

ДОЮНДУП БИЧЕ-ООЛ

ДАЙЫНЧЫНЫҢ КЫЙГЫРЫЫ

Черниң кежи хөрзүнү көр – ойбак -дежик,
Чеве даттыг демир-дестер базып алган.
Кара кускун ында хаая эргий ушкан,
Калбак шөлдер өлүг чер бооп ыстап шылаан.

Чадаң ыяштар төжектери хөмүрленген,
Частыышкынның оңгарлары суглар долган.
Төгүлгөн хан ажыг дерниң кайы хире
Төрөөн черже сиңгенин кым чугаалаарыл?

Ханы-ханы «балыгларда» часкы суглар
Ханның өңүн соргаш, кыза бергензиг-даа.
Булуттарже кударалдыг карактар бооп,
Мунгак көрүп, качыгдалын сөглээн-даа дег.

Чери дээштиң тынын берген маадырлар
Чевеглерде караан шимгеш удувушаан.
«Кавай болган ынак черим – ием сени
Кажанда-даа кагбас мен» – деп чыткан-даа дег.

Бузундулар болу берген хоорайларның
Булут болуп, көжүп турган ыжын тынып,
Шагда-ла чок иезиниң эмиглерин
Салдынмай соруп орган чашты кээргеп,
Ханныг дайын оруктарын Берлин чедир
Караам-биле көрүп эрткен дайынчы мен.

Делегейни тайбың чаагай тургузар дээш,
Демиселче диптер чонун кый деп тур мен.
База катап дайын өртүн өөскүтпес дээш,
Базым санай бүгү чүүлдү кылылыңар!
Ажыл-ишке, өөредилгээ шылгараары –
Ада-чуртка, тайбың чолга салыышкын-дыр!

1974

КЫЗЫЛ ЧЕЧЕК

Хосталга дээш тынын бээрден
Кортпаан дидим маадырларның
Төккен ханын ол-ла хевээр

Дөзеп үнген кызыл чечек.
Каас чараш, чыды чаагай,
Хайыралыг эң-не эргим,
Кызыл чечек, чараш чечек –
Кыжын, чайын оңмас чечек.

Төрээн чурттуң делгемнерин
Дөгөрезин шыпкан чечек.
Дөстелгештиң үнген чери
Дөлем болгаш чырык чечек.

1974

КЮНЗЕГЕШ ЮРИЙ

БАШТАЙГЫ ТУЛЧУУШКУН

Ак хар шыпкан Псков чанын
Февральдың шуурганы
Арылдыр хап, ширбип турган.
Беленгиишке оолдуң ханы
Оңмас кызыл чечек болуп,
Оргуландыр төктүп чыткан.

Саглаң чажы аккыр хыраа
Санитаржы аныяк кыс
Оолдуң балыын шарып бергеш
Оңгудува кииргелекте,
Пулеметтан оттуг долу
Бүргүрүлгеш, дээпте берген.

Дайзын ыйып, чүткүзе-даа,
Дайынчы чон тендиш дивээн.
Өлгеннерниң амы-тыны,
Дириглерниң төккен ханы
Өңгүр, ыдык тугувус бооп,
Тиилелгени чаалап берген.

Башкы Ленин тутсуп берген
Ыдык тугун бедик чалаан
Советтерниң Армиязы
Баштайгы-ла тулчуушкунга
Ынанышты шынзыктырган.
Сорук, күжүн бүзүреткен.

Февральдың шуурганы
Шинельдерни хөлбейти хап,
Шилиндектер шыдап эртер
Берге, улуг оруктува
Алдар-биле төрүттүнген
Армияны ынчаар үдээн.

1953

ДЫШТА СОЛДАТ

Айыыл-ондак болчаг, шээр чок
Атаканың бүдүүзүндө
Шыпшың кынны бээр орта
Шинель сыртап, чымчаглааштың,
Солагайлап (ону балыг)
Солдат хөңнүм бижип ор мен:

Дубнону туран-биле
туразында көрүп ор мен.
Фашистерниң чакпыыл огу
Мага-боттуң эьдин-ханын
Шүүр дег үттей дээптер-даа бол,
Шүглүп тиилээш, амыраар мен.

Барык дөрт чыл эчизинде
Башкарыкчы танкычылап,
Дайылдажып келзимзе-даа,
Тайбың ижим уттундурбаан.
Диилеткен үгер-боону
Диңми бе деп бодай бээр мен.

Дыка-дыка боолай бээрге,
Тракторум сактып кээр мен —
Аңгыс чарып чораан ышкаш,
Амыр-шөлээн болу бээр мен.
Тыва дылда «коргар» деп сөс
Дыңнаваан дег дидимчиир мен.

Чылдагааны – чааже кирген
Дээди, бедик хүлээлгемде:
Чырык тайбың кызыл чечээн
Делегейниң кырын шыва
Бодарадыр күзелюмде

Бодум тыным доңнаттыңан.

1944

МЭЭҢ ШЕРИИМ

Бырдаан, ланчыы эгиннепкен
Дайынчылар бурунгаарлап,
Псковтува шаап халдаан
Дайзыннарны чылча шапкан.

Дүвү, шуурган аразыңа
Түрлүг, маадыр согушкаштын
Төрүттүнгөн чаагай хүнүң
Төөгүвүске адаттыңан.

Тиилелге деп ыдык сөстүң
Сылдысталган херел-чырыы
Дидим чоргаар шырайыңда
Чылдың улам чайнап чору.

Атом болгаш ракета —
Амгы чепсээн, дошкун түрлүг...
Маадыр шериим зрткен орууң
Байырлалда йөрээп чор мен.

1968

НАЙЫРАЛДЫ ЫРЛААЛ

Омак, эрес оолдар, кыстар!
Найырлалга чыгып келгеш,
Октябрьдан төрүттүнгөн
Найыралды мактап ырлаал —

Найыралдың өткүт ырын
Чоргаар ырлаал.

Төрээн чурт дээш хүрештерге
Төрелдешкен бистиң чоннуң
Тиилелгеге чаяттыңан
Дидим соруун мактап ырлаал —

Найыралдыг чонувусту
Чоргаар ырлаал.

Коммунизм чырык даңы
Хаяаланган Совет чуртту
Хостуг ишке алдаржыдып,

Каптагайга мактап ырлаал —
Найыралдыг чуртувусту
Чоргаар ырлаал.

1952

ӨЛҮМ ЧОК ЗОЯ

*Маадырларның иези
Л. Космодемьянскаяга*

Маадырларның иези-даа,
Москваны камгалаар дээн
Ыдык чааның фронтузунда
Ынак уруун ол хүн көрбээн...

Өлүрүкчү ногаандыктар
Өчүк кордааш, чеже кыспаан —
Угаан-сарыыл ышкынгыже
Улдааштың-даа чадажып каан.

Кышкы соокта хөртүк харга
Кызыл-даван чеже сүрбээн,
Өжээннер кыстың арнын
Өрттеткеш-даа хыы ханмаан.

«Партизан кыс, сөгле!», дижип,
Фашист дайзын парлап-бастып,
Өштүн-холун ушта долгап,
Өжээн негеп меннип турган.

А Зоя черле ыттаваан,
Артында-ла човууртаваан.
Чолуктарга өжээн кыпкан
Шолбан караа чаш-даа төкпээн.

Бөрү ышкаш фашистерге
Бистиң чоннуң өжээн кылыын
Бичии кыста дөгerezин
Мөөңнеп каан дег түрлүг турган.

Маадыр Зоя чепсек чок бол,
Фашистерни тиилеп үнген.
Амгы чаштың келир өйүн
Амызынга орнай өлген.

Ынчангаштың, Зоя дириг:

Ынакшылдың ырларында,
Дөзеп салгаар маадырларда,
Төөгүвүстүң алдарында!

1950

СОВЕТ АРМИЯ

Аткан ок дег шаап халдап,
Араатанны чылча шапкаш,
Шылгараңгай тиилекчи
Шыдал-күжүң бүзүреттиң.

Арын-башты оя чиптер
Чалар оттуң аразындан
Алдын даң дег тиилелгени
Чайыннандыр чаяп келдиң.

Челээш ышкаш чиде бербес
Чедип алган тиилелгең
Черим кырын, чонум арнын
Четче, тода чырыдып тур.

1944

СОВЕТ ЧУРТТУҢ СОЛДАТТАРЫ

Делегейде улустарның
Чоргааралы, ынаныжы –
Дээди шынга бараан болган
Совет чурттуң солдаттары.

Каскалары сылдысталып,
Кая-даа бол чедип келзе,
Ажылчы чон чечек өргүп,
Амыранчыг уткуп алыр.

Каржы дарлал хүннү дуглааш,
Караңгылаан ораннарга
Айыраң чечек сагланайнып,
Амыдырал херелденир.

Ыы-сыы долган чүректерге
Ыры-хөгжүм динмиттелир:
Холдан бекти үзе шапкан
Хостакчызын мактап йөрээр.

Дайынга удур шивээ болуп,
Тайбың тугун бедик туткан
Улуг чуртум солдаттары
Уран ырда, хүндүлелде!

1952

ТАЙБЫҢНЫҢ КҮЖҮ

Чаңнык-динми эрте берген – челээштелген.
Чаагай чырык чуртталгавыс чечектелген.
Чаалап алган тайбыңывыс камгалаарда,
Чалданыш чок шынывысты көргүзөр бис.
Узун тайбың
Улуг күжү
Совет чоннуң идегелдиг холунда.
Чыда, бомба – дайын чепсээ шыгжаттыңган.
Маска, кадыр – тайбың чепсээ холда кирген.
Маадыр тулчуп тиилеп үнген оолдар, кыстар
Чыргалывыс кызыл чечээн тарып тур бис.

Узун тайбың

Улуг күжү

Совет чоннуң ажил-ишче соруунда.

Делегейниң тайбың, күзээн бүгү чону
Демиселге эрес-дидим хайнып үнген.
Совет улус тайбың тугун бедик тудуп,
Сорук күштүг маңнай болуп хүрежип тур.

Узун тайбың

Улуг күжү

Бөдүүн, шынчы ишчи чоннуң эвинде.

Чаа дайын кыпсыкчызы дээрбечини
Чаңгыс демниг чылча шавар күчүлүг бис.
Тайлып читпес чырык херел, ыры-хөгжүм –
Тайбың – күштүг, бүзүрелдиг быжыг холда.

Узун тайбың,

Улуг күжү

Бөмбүрзектиң улузунуң холунда.

1950

ТИИЛЕЛГЕ ДЕЛГЕРЕП ТУР

Өөвүске бөгүнгү ышкаш
Өөрүшкү белен турбаан.
Дидим солдат – Тиилелге
Тиилекчини аалдап келген:

Оңа берген, ынчалза-даа
Хир-чам дегбээн шинель тонун
Оожум чоргаар уштуп салгаш
Хлевин чип, хөөрөп олур.

Эрес маадыр шырайында
Эрткен оруу чуруттунган.
Кежээ-шоваа карак шоонда
Келир үе чайыннанган.

Бажын, сана: оглу, кызы
Барыын болгаш Чөөн чүктен
Чанып келген. Тиилелге бо
Чаагай чуртта делгереп тур.

1945

ТИИЛЕЛГЕНИҢ НАЙЫРЫНДА

Калчаа фашист капутталган Майның Тоста,
Кайгамчыктыг тиилелгениң найырында,
Амыр-тайбың чуртувуска үнген хүн-даа
Амыранчыг, байырланчыг сагындырды.

Октар өттүр деггилепкен дайынчы туктар
Оттуң-көстүң чалбыыжы дег киискип үндү.
Ыдык чаага кожа тулчуп, кады тиилээн
Ырларывыс салют ышкаш диңмиреди.

Өскен чуртум чалыы чараш шырай кирип,
Өңгүр ногаан чайгы хевин кеттинипти,
Очалаңның дүнү хевээр ораннарга
Орук баштаар шолбан болуп чайыннады.

1945

УКРАИНАГА

Эргим төрөл Украина!
Шаап баргаш, көрбээн-даа бол,
Эзертедип, чаажыктырткан
Шапкын хемиң меңээ эргим.

Саян – бедик. Сибирь – делгем,
Саяктадып, чырааладып,
Аъттангаштың халдыпсымза,
Айда, чылда четпес боор мен.

Ынчалза-даа, Украина,
Ырак черде угбам ышкаш
Болганчок-ла сагыжымга
Бо-ла кирер, мырыңай чоок.

Тараалаң – бай хову-шөлүң,
Кыйыымда дег көстүп келир.
Таптыг хоюг уран ырын
Кыңгырткайнып дыңналып кээр.

Кажаралдыг ишчилерин,
Кажарарган хаталарың –
Шахтёрларның чуртундува
Чалаан ышкаш кыннып келир.

Шыдал төрүүр хүннүг Днепрлеп –
Шыңганнары мөчек-мачак
Колхозчунуң хемезинге
Кожа оргаш, хөөрексээм кээр.

1948

МИЖИТ ЭДУАРД

ТУЛЧУУШКУН

Оо! Оон бээр ам
эвээш эвес үе эрткен!
Эгезинде,
алдарлыг дээн идальгонуң
чыдазын
холга тудуп, чепсегленгеш,
делегейнин
дүмбей кара Багын дилеп
халдып турдум.
Адак соонда
мээң чыдам
эң-не каржы Бак чүүлдүң
ижээзинде
көңгүс бөдүүн көрүнчүкке
үзүп алды.
Оон бээр-ле,
кайывыс-даа дайзынынга дүжүп бербейн,

хая көрнүп чоруй баар-даа
хөңнүвүс чок,
удур-дедир кадыгандыр көржүп алган
ам-даа тур бис-
мен болгаш...
көрүнчүкте бодум дүрзүм.

НАМЗЫРАЙ ЗОЯ

ДИДИМНЕРНИ САКТЫП ЧОР БИС

Тиилелгениң ыры-биле
Эргим ынак төрөөн чурт дээш
Эрес-дидим дайылдашкан
Дидимнерни сактып тур бис.

Ыткан октар дааштап дүшкен
Ыштыг-өрттүг дайын шөлү,
Балыгланган эжин чүктээн
Маадыр кыстар уттундурбаан.

Кайгамчыктыг тиилелгениң
Хаяаланган үне чырыын
Эки тура шериглери
Эргеленип уткуп туру.

Каң-шой ок хойлап алган
Калчаа-дерзии дайзындан
Ада-чуртун камгалашкан
Адаларны канчап уттур!

ОН САНИТАР КЫС

Он санитар тыва кыс
Онза күштүг бижиин алгаш,
Дайзыннарга күштүг согуу
Даңгыракка адын салган

Ада чурту – ССРЭ дээш
Арат чоннуң дайынынче

Анай-хаак дег чалыы кызын
Аныяк Тыва үдеп турган.

Орус чурттуң делгемнерин
Орук дургаар чарашсынып,
Уян чымчак тыва кыстар
Улам чоргаар болу берген.
Россия улуг чурттуң
Угбалышкы демниг чонун
Саян сынның эзирлери
Чалгын кылып төрелдешкен.

Эрес-дидим тыва кыстар
Эжелекчи дайзыннарга
Эргек чер-даа бастырбас дээш,
Эрлер ышкаш чаалашкан:

Орай дүне октар сыылап,
Оңгуларга частып дүжер.
Онкуда эштиң балыын шарып,
Октуг боолуг тулчуп турдун.

Төрээн чурт дээш демиселге
«Тулчуушкунну» ырлап чорааш,
Дидимнерниң аразында
Тиилелгелиг чанып келдиң.

ӨӨРҮШКҮНҮҢ ӨШПЕС ЧЫРЫЫ

Адаларның эрткен оруу
Алдан чылдың байырында,
Шыдап эрткен Тиилелгени
Шынап канчап сагынмас бис.

Орден-медаль хөрээн каастаан
Оттуг чүрек – маадырларны
Ораннарга марш ырлыг
Омак-хөглүг уткуп тур бис.

Дидим-дидим: «Бурунгаар!» – дээн
Тиилелге дээш тулчуушкуннар,
Ыштыг-бустуг дайын шөлү,
Ыткан октар сыылаан даажы...

Тиилелгениң хүнү-биле,
Дидимнерниң ыры-биле

Фронтучу дайынчыга
Боодал чечээм сунуп тур мен.

Тиилелгениң төөгүзүңге
Дириглерге мөгейиивис –
Дайын-чаадан келбээннерни
Даады сактып чоруулунар.

Маны дашта тураскаалдар –
Маадырларның мөңгө дирии.
Өндүр Улуг Тиилелгевис –
Өөрүшкүнүң өшпес чырыы.

ТУРАСКААЛ

Алдарлыг хүн Тиилелгениң Майның тозу –
Акыларның аккан ханы, арыг дери –
Аас-кежи, өөрүшкү, хүлүмзүрүг
Ада-чуртка ашпас хүн бооп мөңгө чыраан.

Тыва чоннуң маадырлыг оглу, кызы
Дыңзыды-ла «Тулчуушкунну» ырлап чорааш,
Чалыы Тыва салгакчызы утпас кылдыр –
Чайынналган тураскаалды арттырып каан.

Акы-дуңма совет черни хостажыр дээш,
Амыр-дыш чок тулчуп турган дошкун өйде –
Арат оглу дайынчының хевин өттүр
Аар-коргулчун ок өде халаан.

Хөрек база, билет база аттырыпкан

мен
Ада-чуртум тынын алган,
Ырым,
шүлүүм,
чуртталгамны
чаалап берген
Маадырлыг Кызыл Шериим дайынчызын
Мактап тур мен,
ону алгап,
ырлап тур мен.
1945

ДҮНЕКИ МОСКВА

Дайынга херек
хылыш бизеп,
Дайынчы ишти чаяп берген
Хүн
ашкан.
Чырык имистелип,
Дүн
душкен.
Хамык шимээн читкен.
Дайзынны базарынче базым –
Даартагы
далашкан хүн келир.
Караңгы дүннүң ыржымында
Кашпалды көөрге,
кандыг ийик? –
Кеми чок,
удаан даглар эвес,
Кезенген,
күштүг
күчүтен-не!
Дүнеки Москва
шак-ла ындыг:
Халдакчы
кайыын кедеп кээрил?
Дүгдүнүп алган
манап турар,
Хая дег,
быжыг,
тендиш дивес!
Дайзыннар
диттип,

халып келзе, —
Дап бергеш,
                  туткаш,
                                  шывадаптар,
Оңгарлып алгаш,
                  катап келзе,—
Ол хевээр
                  турбас кылдыр
                                  соптар!

Москва, 1943

ИЕНИҢ СӨЗҮ

Даңгаар эртен уян сырын
Чассытканзыг сыйбап турду,
Таңды ажыр хүлүмзүрүп,
Частың хүнү хереп келди.

Алдын-сарыг хөглүг херел
Өрээл иштин дола берди.
Алды айлыг чассыг оглум
Өөрүшкүлүг оттуп келди.

Ие хуунуң ынакшылы
Иштим-хөңнүм долуп келди.
Кавайдыва ээгеримге,
Каттырыпкаш: «апа» диди.

Чыпшыр тудуп, куспактапкаш,
Соңгадыва кыштап келдим.
Чырык хүнче холун сунгаш,
Шоваа, сергек шулурады.

Чаштың, уян шырайында
Сагышсыраар шинчи-даа чок,
Бүгү чүве аңаа шупту
Бүзүренчиг, авазы дег.

Ынчалза-даа хаваам дүгдүм:
Ындыг кончуг үр-даа болбаан

Өрт халап аразында
Өскүс чаштар чеже туржук,

Эрткен дайын когаралы,
Элег-түрег санаттынмас,
Өлген-читкен амы-тынның –
Өртект-долуу төлеттинмес.

Ажы-төлдүң тынын алып
Ачылыг күш черле чок бе?

Араатанны томаартыптар
Алыс чөптүг хоойлу чок бе?

Ханныг дайын оруун дуглай
Хамык ие доза тураал!
Ажы-төлдүң, аас-кежиин,
Амы-тынны камгалап аал!

1955

КЫЗЫЛ КОШ

Кашпалдарның булут шыпкан хөректерин
Шимеп турар кожаа ышкаш одуругга
Хайнып чыдар шапкын хемнер эриктерин
Чире чүткүп, мөөп турар кежиглерге
Хоолаан хаттың, мөөрээн сугнуң даажын өттүр
Хостуг, өткүт ырның үнүн дыңнап чордум,
Эрес карак арнын каастаан, кожун четкен
Эңме-сан чок эрткен чонга ужураштым.

Чорук чорааш, кадыр дуруг кыры-биле
Кошту баштаан, кызыл тукту бедик туткаш,
Чоруп орган, доруг аъттыг оол-биле
Кожаланчып, чедип келгеш, мендилешкеш,
Сыра болган хөнү, күдер сынын көрүп,
Сыын ышкаш үнүн дыңнап, чоруп ор мен.
– Кайыын үнген, кандыг этти чүдүрүп каан,
Каяа чедер кожул бо? – деп айтырган мен.

Кызыл тугун үзеш кылгаш, хая көрнүп,
Кырны дургаар кымчы-биле айыткаштың:
– Арат чоннуң араатанны бассын дээштиң,
Ада-чуртче, төрөөн Кызыл Шерииндиве
Өргүп сунган улуг-чаагай ынакшылы,
Өртээ турбас белээ-дир –деп харыылады.
Эрниң холун дыңзыг туткаш, чорувуттум,
Эрес шырай сагыжымда артып, калды.

Чиндигир көк далай ышкаш ховуларда
Улай дискен чинчилер дег тевелерде,
Чиңгир-ногаан торгу ышкаш шынааларда
Ужуп чанган дуруяа дег тергелерде
Хову, шынаа сырынынга үдеттирген
Коңгулуурнуң даажын дыңнап, чортуп чордум.
Эрес карак арны каастаан, кожун четкен,
Эңме-сан чок эрткен чонга ужураштым.

Соңгу ышкаш ийи бора кожуп алган
Кошту баштаан, кызыл тукту бедик тудуп алган,
Чокпак салы хадып турар кырган-биле
Кожаланчып, чедип келгеш, мендилешкеш,
Дөлем-делгем, орден каастаан хөрөөн көрүп,
Төөгүлүг домаан дыңнап, чортуп ор мен.
– Кайыын үнген, кандыг этти чүдүрүп каан,
Каяа чедер кожул бо? – деп айтырган мен.

Далаш чокка дээскиндир көрдүнгештиң,
Дазыл баштыг даңза-биле айыткаштың:
— Арат чоннуң араатанны бассын дээштиң,
Ада-чуртче, төрөөн Кызыл Шерииндиве
Өргүп сунган улуг чаагай ынакшылы,
Өртээ турбас белээ-дир — деп харыылады.
Чоржакталган холун туткаш, чорувуттум,
Чоргаар ирей сагыжымда артып калды.

Арат чоннуң өөрүшкүлүг сунган белээн,
Алдын чыжыр эртинеден артык чүьгүн

Хүрештерге шүглүп үнген, алдар ээлээн
Хүндүлүглер дынын тудуп, ажаап чораан.
Кырлаң ажыр көстүп кээрге, орук дургаар
Аал-ла болган чечек тудуп, уткуп турду,
Кыска дыштын дургузунда чугаалашкаш,
Аьттанырда, алгап-йөрээп үдеп турду.

1942

СОЛДАТКА

*Тыва эки турачылар отрядының
командири капитан Кечил-оолга.*

Эргим,
    чассыг,
        уян кыска эвес,
Ынаныштыг,
        эрес өңнүүм сеңээ
Эң-не чылыг
        эштиң, сөзүн сөглөп,
Ынакшылдың
        арыг сөнүн туттум.
Ырак-даа бол,
        кожа,
                чанымда дег,
Хүлер арның
        тода,
                көрүп тур мен.
Хүрээлендир
        хөме келген өртте,
Ышкам ышта
        дидим сокчуп тур сен.
Амыр-тайбың
        ажылга-даа
                дөгүм,
Амы-тынчок
        дайынга-даа
                дөмөк,
Өскерилбес
        найырал дег,
                улуг,
Өртээн тыппас
        өске чүве турбас.
Кылаң баштыг,
        буурул
                улуг Саян

Кырын ажыр
        амыр-менди эреп,
Кадып калыр
        часкы чечек эвес,
Кадыгланган
        холум сеңээ сундум.
Сөглеттинмес
        күзелимниң арыг
Сөңү кылдыр
        чагаам сеңээ сундум.
Орай дүне
        кыска,
        ховар дышта,
Оңгуга-даа
        далаш номчуур боор сен.
Төрөөн черниң
        чыды
        хөрөөң долзун,
Төнгөн шинөөң
        дүрген
        сергеп келзин!
Өжээтиге
        өрттөн артык
        изиг
Өжүң улам
        чүрөөң долуп,
        кыпсын!

1944

СОЛДАТТЫҢ ЧАНЫП КЕЛГЕНИНГЕ

Үр-даа болду.
        Дөрт чыл ашты.
                                Утпайн-дыр мен:
Үделгениң
        тураскаалдыг хүнү,
                                шагы,
Турган чоннуң шырай-арны –
                                сагыжымда;
Туткан холуң изиг-чылыг –
                                адыжымда.
– Адыгырда
        адаанывыс алыспа – деп,
Алгап-йөрөөп,

согушкунче аъткарган бис.
Ажыл кылып,
айбаа чораан кижн ышкаш,
Анаа кыштап кирип келгеш,
Холум туттуң.
Өштүг-хыктыг дайзын-биле соккулажып,
Хөйнү көрүп,
човааныңны
шырайыңдан,
Өлүр тынны сагынмааның
орденнерден
Көрген дораан
эндеведим,
айтырбадым.
1945

ТИИЛЕЛГЕ

Өрт дег, кыпкан
чаа дайын шөлдөринге
Өлүм
бисче холун сунуп,
сүрүп турда,
Дайынчының төнгөн шинээн
сергедиптер,
Таварлашкан өлүм
коргуп,
чайлай дүжер
Чаңгыс бодал,
күштүг күзел –
Тиилелге
Сагыжывыс чамды болган тудуш чорду.
Кааң хүндүс,
даңгаар эртен,
орай дүне
Амыдырал
бисти кагбайн
кады чорду.
Турувуткан
ишчи холду
дыңзыдыптар
Тулдур келген кадыг-берге
чайлап дүжер
Чаңгыс бодал,
күштүг күзел –

Тиилелге
Сагыжывыс чамдыы болган тудуш чорду.
Хайлыг дайзын доңгая кээп, барып дүшкен,
Ханныг бижээ

оскундурган,
черде чыдыр.

Өрттү өттүр
өөрүшкүже алгаш келген

Өлүм чок күш –
Тиилелге –
Партиявыс.

Караңгыда
кадыр-бертке
ара дүшпейн

Кааң хүнче бисти четкен
тугувус ол!

1945

ТИИЛЕЛГЕНИҢ ЧАА ЧЫЛЫ

Дайынның
хан-шалбаа шөлдеринге

Чаалажып,
өлүмнү арта базып,

Дайзынны
тиилээр деп,
даңгыраавыс

Чаа чылда
дөрт катап солушкан бис.

Станоктар чанынга –
заводтарга,

Чаа шөлу –
чер-бажың,
оңгуларга

Ынак чурт,
Москва дээш
кундагавыс

Чаа чылда
дөрт катап көдүрген бис.

А бөгүн
каткы-хөг аразында

Алдын, каас
шивилер баарында

Чайынныг,
херелдиг
Тиилелгевис

Чаа чылды

эң, баштай
алгап тур бис.
Аас-кежиин
ээп келген
аалывысты
Акы-дуңма,
өөрүвүс аразында
Шагаалап,
байырлап,
чоргаар ор бис,
Чаа чылдың
сөң-белээн солчуп тур бис.
Хөгжүмнүң аяны
диңмиресин,
Халашкан
эрги чыл
омак чанзын!
Хөглээшкин
шуурган дег,
хадып турзун,
Хаалгада
Чаа чыл
өөрүп кирзин!

1945 ч. декабрь 31.

ЫРАКТА ӨЦНҮКТЕРГЕ

Шивилигде фермага,
Чинчилигде бригадага
Солун, сеткүүл чедирер дээш,
Чортуп, шошкуп, чоруп ор мен.

Кудумчуну куду кактым.
Ажыл-ишче далашкан чон
Кударал чок, каткы-хөглүг,
Арны чырык чоруп турлар.

Судак сугну дургаар кактым.
Шулурашкан уруг-дарыг
Сагыш човаар чүвези чок
Чаржып, давып, ойнап турлар.

Кезек шыкты кежир кактым.

Челээштелген чечек үглээн
Хээлиг шокар ховаганнар
Челбинип каап, дойлуп турлар.

Чайның арыг дээринден
Чайынныг хүн саарлыш баткан,
Калбак шынаа кырын дургаар
Хамнаарактар кыңгырашкан.

Кожагарның ийин долдур
Кодан хойлар чатты берген.
Ховуларның кырын дургаар
Хоор-сарыг тараа чалгаан.

Ыржым кежээ шаңга келдим.
Болчаанга кээп, манаан ышкаш,
Ынаам уруг хүлүмзүрүп,
Бо-ла маңнап, уткуп келди.

Кайыже-даа көрнүрүмге,
Хамык чонум тайбың иште.
Чырык хүнү ашпас чуртум
Чыргалаңны чаяп туру.

Атлантика эриин дургаар
Анаа мынчаар чурттаксавас,
Чаалажыксааш, чүткүп тулар
Саваажоктар арбын дээр-дир.

Ынчалза-даа бүзүрээр мен:
Ында улус кайын шупту
Калчаалар дег отче чүткүп
Халаптыг өрт кыпсыксаар деп!

Өөрүшкүнүн, чуртталганың,
Ынакшылдың, найыралдың
Өңүктери домак чокка
Ында барын чигзинмес мен.

Оларга шын сөглөп тур мен:
Дайынзыраан дүржоктарга
Оттуг чепсек тутсуп болбас,
Дарган салбайн, бектээр херек!

1956

САРЫГ-ООЛ СТЕПАН

БЕЛЕН ТУР

АРШ-тың шерии сеңээ,
Араттың оглу сеңээ
Дүнекиниң дүжү кылдыр,
Хүндүскүнүң күжү кылдыр
Чазак, намның айтып берген
Чарылбазың чарлык бар-дыр.

Эгээртинемес эртинелиг,
Элбек-делгем, көктүг, шыктыг
Ада төрөөн чуртувусту
Алыр-чиир деп бисти бастып,
Калчаа дайзын халдап болур
Кажар, шыңгыы белен тур дээн.

Дүрүм, чурум сагылганы
Түмен чонуң сеңээ берген.
Ыдык чурттун тыны сенде,
Ынак адаң ады сенде,
Тынныг чыда – Дангырак уттуң
Тыва чурттуң адын сыктың!

Чоннуң тынын камгалаан сен,
Човалгадан чалданмас сен.
Туткан холун хозадыптың,
Тура-сорууң кошкадыптың –
Кезээде-ле белен чору,
Кезенипкен белен чору.

Караандан чаш-даа үнмес
Кадыг-дошкун маадыр бол...
Хаваандан дер-даа үнмес
Кадыг-бергээ дадыгып ал.
Авааңгырны, кашпагайны
Аажы-чаңың болдуруп ал.

1941

КЫСТЫҢ ҮНҮ

Буугуп келген хөрек-чүрээң
Бусту чазып хайнып келгеш,
Көшкүн аалдар аразыңга,
Көшкеленген дагга, черге,
Бянгылыг хоюг кылдыр
Ырлап чордуң, чараш уруг.

Кадай ол-ла кайгап-харап чоруп турда,
Хамык чону – оглу, кызы дөгерези
Демги келген шериг-биле каттыжыпкан,
Демниг, күштүг тиилеп турар, мындыг болган.

Бир-ле катап улуг оглу Опай-биле
Биеэги-ле орус кижиге кады келген:
Бөргүн көрүп олуларга, сылдыс чайнаан,
Бөдүүн арнын база көргөш, хөңнү чымчаан.

Ужурашкан санында-ла улам танып,
Ужа-төжүн салып берип, эргеледип,
Орус кижиге ынчап тура, ынак оглу
Опайы дег, хөлчөк ынак оглу болган.

Чудагыжа тулчуп тургаш, тиилеп үнгөш,
Чуртталганын орук, эжиин ажыдышкаш,
Орус оглу чуртундува чана берген,
Ол-ла хевээр утпас ынак оглу болган.

1942

КЫЗЫЛ ШЕРИГЖИ НУРЗАТКА

Чаңгыс хемге чурттап өскөн,
Чажывыстан ойнап өскөн
Эргим эжим Нүрзат, сеңээ,
Эки-менди тудуп тур мен.

Өвүр кожуун Дус-Даг чуртуң,
Өңнүктерин бистер шупту,
Аңчы Самбуу ачаң баштааш,
Амыр-менди чурттап тур бис.

«Ачам ирей кандыг тур» – деп,
Айтырыксаар чадавас сен.
Ашак шулу биеэзи чок –

Аныяксий берген чорду.

Боду-биле кады кыраан
Болат бижээн чидидип ап,
Кавындылыг кара саадаан.
Кагбас болу берген ийин оң.

Хайлыгларны – фашистерни,
Карааң-биле көрүп тур сен,
Хайыралыг Совет чуртун
Кандыг ханда борап туру.

Ынак төрөөн чуртувуска
Кинчи бегин кедирер деп,
Ыдык улуг Ада-чуртка
Хирлиг будун сукканнарны:
Кызыл шериг өөрүң-биле
Кыргып, хыдып узуткааштың,
Чаагай атка адаткааштың,
Чанып кээрин манап тур бис.

Оңгун чаңгыс өөрүңге –
Орлан, эрес эзирлерге
Дайынчы, ынак байырымны
Дамчыт, эжим, дилеп тур мен.

1942

МААДЫР ЧҮРГҮЙ-ООЛ

Ада-чурту – Совет чурттуң боскундува
Айыылдыг хол сириңейнип чедип келген,
«Барның, чоктуң аразы» деп сөглөп болур
Бачым хүннер – дөртен бирден дөртен беш чыл,

Ынак мен деп ийи сөстүң күжүн шенээр
Ыдык, дошкун шылгалдаже чон-даа кирген;
Дээди совет өрегеде чүс-чүс нацтар
Демниг бир аай көдүрүлгөш, хайнып үнген.

Дары кагы секпилденген ашактар бар,
Таныш кысты ол хүн ошкаан оолдар бар,
Авазының, ачазының өрээлинден
Аңгы черде орнун салбаан кыстар-даа бар.

Хемчик чурттуг арат оглу Чүргүй-оол дээш,

Кезээде-ле Москва чурттуг Иванов дээш,
Ажылчыннар, тараачыннар, колхозчулар,
Академик, чогаалчы дээш кымнар чогул!

Кааң хүндүс ийи тала сегиржип аар,
Каржы-дошкун чаңнык-диңми черден үнер,
Коргулчун, шой долулаштыр төп-ле келир,
Хоорлуп чаштаан хөрзүн, доозун дүвүленир.

Оттуг-көстүг, ханныг, ыштыг, бүргег шөлчө
Орус, казах, хөй сөөк шериг халдап кирер:
«Төрөөн чурт дээш, бурунгаар!» деп, чангыс домак
Тоду чоннуң тиилеттирбес чүрээ турган.

Оттуг шөлгө Чүргүй-оолду балыглапкан.
Оңгарылгаш, көрүп кээрге, ханы хөлчөк:
Ханын төкпейн, когарал чок, берге көрбейн,
Карыш-даа чер дайзыннардан арыгланмас.

Арзылаң дег, тулчуп тургаш, тынын берген
Алдын баштыг орус оолдар аразында,
Хилиң ышкаш, кара баштыг Идам бир хүн
Хир чок арыг шериг хөөрге удуп калган.

Матросовтуң, Кошевойнуң, Зояның
Маадырлыг үлегери муң-муң өскөн:
Казах, бурят, грузинде, узбекте,
Кайы чонда тараваан дээр – шуптузунда!

Ада-чурту-Совет чурттуң Маадыры деп
Алдын Сылдыс, Ленин орден чалап алган,
Бо хүн бистиң аравыста Чүргүй-оол бо,
Боду-биле тайбың ажыл кылчып туру.
Чүргүй-оолду көргөн арат бүгүдээнин
Чүрөөн орта кандыг сеткил хайнып кээрил?
Ленинчи маадырларның бирээзи деп
Идегелчи, хүндүткелди бодап келир!

1945

МӨҢГЕ АЛДАР

Айда, чылда четтикпейн, сактып манаан
Аван, ачан – акы-дуңмаң шуптузунга
Орлан-эрес оглунуң сээң кызыл арның
Олчангы-ла көзүлбейн барганы ол бе?

Омак-хөглүг каткы, чугааң, ырың-шоорун,
Оран-чуртка аътка шапкан шимээн-даажың
Ол-ла хевээр көзүлбестеп, дыңналбастап
Оожум-ыржым барганы ол бе, читкени ол бе?

Ындыг эвес! Муңгак, дакпыш, сагыжым-дыр,
Ылап шынын билип тур мен, көрүп тур мен:
Өйлүг назын, адың-сурааң өлүп читпээн,
Өскен чуртта мөңгө бедик хадып үнген!

Ада-чурттуң хосталы дээш эрес-дидим
Амы-тының харам чокка бердингештиң,
Кажан шагда эстип калбас, элеп читпес
Кайгамчыктыг тураскаалды тургустурдуң.

Өлгөн сөөгүң орнукшуткан чевег-хөөрүң
Өңнүк төрөл Украина ховузунда,
Магаданчыг төрөөн чурт дээш тынын берген
Маадырларның аразында тургустунган.

Маңнык ышкаш, чечек шыпкан хөөрүңде
Партияның солдат сеңээ йөрээл сөзүн
Маны дашты тургускаштың, алдын-биле
Парлап-сиилбип, оюп бижээш, тураскаап каан

Ровно хоорайның чурттакчызы аныяктар,
Украин кырган ие үргүлчү-ле
Чевээң орта чеде бергеш, эргеледип,
Чечек салып, кажан шагда шимеп чоруур.

Өлүм-биле чалданыш чок месилдешкеш,
Өгбең-уксааң адын сыкпайн, бедик туткаш,
Өштүглерниң когун үзер өжөөн одун
Өшпес кылдыр чүрээвисте кыпсып бердиң.

Хортаннардан коргуп-сүртеп дүжүп бербейн,
Хоруглуг кул болу бербейн, эрес тулчуп,
Тынын бергеш, хостуг чыргал тиилеп берген
Тыва маадыр тураскаалын ырлап тур мен.

ТАНКЫЧЫГА ЧАГЫГ

Ада-чурттуң дайынынче
 Аьттаныпкан танкычыга
 Үргүлчү-ле утпайн чор деп,
 Үдеп тура, чагып тур мен:

Улуг-Хемниң кежиг аксы
 Чараш сайга үдеп келгеш,
 Уруг эжиң, ошкап тура,
 Чагаан сөзүн утпайын чор.

Эрге-чассыг чурттап өскен
 Эрес оглун үдээн ышкаш,
 Мөңгүн суу дег Улуг-Хемниң
 Мөндүңейнип чытканын кор.

Чүс-чүс чоннуң идегелин
 Чүрээң орта кадагала,
 Өөрүннүң өжээн-кылыын
 Өштүглерге барып көргүс.

Душтууннуң мээң берген чагыым:
 Эрес-дидим тулуш, эжим!
 Тутсуп берген кызыл чечээм,
 Енисейниң шимээ чүве.

Эжиңниң мээң чагыым дээштин,
 Енисейниң чечээ дээштиң,
 Эрес-дидим тиилеп үнгеш,
 Эп чанып кээр сен, сарыым.

Черге чорааш аарый бердиң,
 Челбик, шыктан камнан, сарыым,
 Барган-четкен чериңден-не
 Байыр чагааң чорудар сен.

Тиилелгеден чанып келген
 Дидим, эрес эжим сени
 Улуг-Хемниң паром аксы
 Уткуп алыр черим болзун!

1942

ТИИЛЕЛГЕНИҢ ЫРЫ

Чартык чүс чыл ажыг өйде
Чамбы-диптиң арат чону
Чаңчыл, сүзүү болу берген
Чаагай улуг байырлалы –
Майның бирде мендилежип,
Мага, күжүн көржүп келген.

Бөгүн Майның чыскаалынга
Бөмбүрзектиң шуптузунда
Маңгыстарны базып турар
Маадыр Кызыл Шериивистиң
Тиилеп үнген чоргаар ыры
Диңми-хөглүг хөгжүм бооп тур.

Майның чаагай ырын дыңнааш,
Магаданчыг өөрүшкү –
Мөнгүн-Тайга чайлаглардан
Мөңгө-Сартык эдээ чедир
Малчыннар-даа, аңчылар-даа
Байыр тудуп ырлажып тур.
Ада-чурттуң дайынынга
Алдар шыпкан маадырлар:
Дөңгүр-Кызыл, Кечил-оолга,
Түметейге, Бүрзекейге
Төрээн чурту чоргаарланып,
Түмен чону байырлап тур.

1944

ТИИЛЭЭН БИС

Каш үениң эчизинде,
Караңгы туман иштинге,
Улус атты узуткааштың,
«Урянхай» деп адап чорду.

Күрүнени узуткааштың,
Күжүр чонну кулдангаштың,
Адаан-өжээн ханып четпес
Ажыг бакка онаап чорду.

Азырап каан малывысты

Таңдының бөрүзү дег, чип,
Амыдыраар күжүвүстү
Даштыкылар кулдар кылган.

Чуртувустун кыдыында
Чуруп чораан савы бар,
Балдырывыс эьдинде
Балыглап каан сорбу бар.

Уяранчыг, муңгаранчыг,
Уё-човуур кулак уюк.
Улуг чурттун «ээзи» көвей,
Ужу-кыдыы ажык-дежик.

Элчиген мунган танчааты кээр –
Элейти сүрүп чана бээр,
Судур чүктээн бадарчы кээр –
Суугады сүрүп чана бээр.

Октябрьның бүргээнинден
Оттуг чаңнык дүшкенинден
Чыланнның дунчузу үрелген,
Чырык орук ажыттынган!

Адаан-өжээн тиилеп үнгеш,
Арат Чазак доктаап кээрге,
Ажаптарның бажы халайган,
Арат чоннар тугун көдүрген,

Үптекчиге дойлатса-даа,
Үстүп -төнмээн байлак чуртум
Эжелекчи эргээн сукпас,
Эглиш дивес быжый берген.

Хая, шораан ханаларлыг,
Хадың, чойган шимелделиг,
Акы-дуңма найыралдын
Аалы дег, чуртум болган.

Өвүр чарык өнчүктерде
Өреме, чөкпек сава долган,
Ары чарык шынааларда
Арбай, тараа аңмаар долган.

Булун-булун шынааларда
Буга, шары бустап турар –
Эки чуртувус холувуста,
Эрге-шөлээвис бодувуста.

1934

ЧОННУҢ ЫНАКШЫЛЫ

Аныяк чаш назы-харын, өөрүшкүзүн,
Алган эжин, ынакшылын артынга каап,
Чону бистиң тынывыс дээш, тулчуушкунче
Чоргаар кирер Кызыл Шериг дайынчымга

Ынакшылым, бүзүрелим –

Ыдык, бедик сүзүглелим.

Кезер, кырар хылыш бистиг чепсек туткан
Келдерел чок, ханныг дайзын аксын удур
Хая көрбес тулчуп киргеш, тиилеп келир
Хайыралыг Кызыл Шериг дайынчымга

Ынакшылым, бүзүрелим –

Ыдык, бедик сүзүглелим.

Өртемчейни мөңгедидип хостаарының
Өшпес оду партияның өстүргени –
Амыр тайбың чуртталганың камгалалы,
Амы-тын дег, Кызыл Шериг дайынчымга

Ынакшылым, бүзүрелим –

Ыдык, бедик сүзүглелим.

1942

ЧЫЛАН СЕНИ

...Дээди шынга удурланган бодалың чүл?
Дерзии-бужар ханныг чааны чүге кылдың?
Өңгүр чараш Ада-чуртка, эртем, номга
Өртүң салып, ханга борап, багың кагдың.
Өртемчейниң депшилгелиг бүгү чону
Өршээл чокка килеңнеп тур, харыылаар сен!
Мангыс ышкаш, дайзын, сээң тургусканың
Фашизмниң дузазы чүл. Бужар өлүм!

Европтуң нацтарын үреп бустуң, ол бе?
Эмге-тикчок кижиги ханы ижип алдың, ол бе?
Сая-сая кижилерни өлүрген сен.

Санап четпес эртинени өртөткөн сен.
Уран-чогаал, эртем, номга өжээниң чүл?
Улуг, биче түмөн чонга өжээниң чүл?
Культур, эртем, депшилгенин кинчизи сен.
Кулдуг төрө, черлик ёзу ээзи сен.

Үүлгөткөн херек-ялаң бажың ашкан —
Үрегдекчи, ханга пөкпес черлик аза!
Карак чажы, ханныг өлүм — «хайыраң» ол.
Каргыш-чаргы бажың ашкан херектең сен!
Улустарның хостакчызы, чөлөнгижи
Улуг Совет адавысче кыжанган сен,
Бүгү чоннун килеңинге онашкан сен,
Бүрүн-мөзүн өлүр хөөрүң кастыңган сен!

1941

ЧЫЛЧА ШАВАР

Ажылчы чон бүгүдениң
Амы-тыны, чүрээ болган
Ада-чурту – ССРЭ-же
Аштаан бөрү чагдатпас бис.

Барыын чүктүң фашист герман
Бардамнааштың халдап келген..
Маадыр чурту – ССРЭ-ге
Бастыраының демдээ-дир оң.

ССРЭ-ге семеп турар
Сеткилиниң улуун але.
Чаңнык ышкаш Кызыл Шериг
Чалданыш чок чылча шавар.

Чылан ышкаш хоран дылдыг
Чылбыганы – Гитлерни
Чырык хүн дег Совет чурту
Чыжырт кылдыр чылча шавар.

1941

ЫДЫКТЫГ ДАЙЫНЧЕ

Ополченде кирип алган түмөн шериг –
Оран-чурттуң патриоттуг оолдары бис.
Ада-чуртту камгалаар деп ыдык албан
Ажыр баспас албанывыс, хүлээлгевис.

Чыргаарының, чырык оруун ажыдарда,
Чыда-биле казып туруп чаалап аар бис.
Төөгүде уттундурбас чаагай алдар
Төрөөн чурттуң хосталгалыг дайынында.

Диңмиттелген ыштыг-бустуг, оттуг-көстүг
Частыр бөмбүк оттарының аразындан
Тиилелгениң каасталгазы кызыл чечөөн
Чаалап алыр дуржулгага доруккан бис.

Кызыл тукту дээрге чедир көдүрүңер,
Хылыш бистиг чепсээңерни кезениңер!
Ыдыктыг дайынче кирээлиңер, эштер!
Ынак Төрөөн чуртувус дээш, бурунгаар!
1941

СЕРЕН-ООЛ ВЛАДИМИР

ДАЙЫНЧЫ САЛГАЛ ЫРЫ

Эрткен дайын чылдарында
Экер-эрес ады үңгөн,
Совет солдат дугайында
Чонда тараан мактал-ла хөй.

Дошкун чылдар эзирлери –
Тоолчургу маадырларның
Чаагай херөөн салган алган
Чалданыш чок чалыылар бис.

Хайыралыг Төрөөн чуртту
Камгалаар дөөн ыдык чаага,
Кандыг эрлер амы-тындан
Харам чокка чарылбаан дээр.

Дидимнерге өлүм турбас,
Дириглер дег чурттап артар.
Чыскаалывыс одуруунда
Чыккыладыр базып чорлар.

Оттуг чылдар хурежиниң
Оруктары Берлин чедип,
Алдар бүргөөн Тиилелгени
Аймак чонга мңге шаңнаан.

Төлдериңер – амгы салгал

Төлөптиг бис, херек дизе,
Бөгүн-даа бол солдаттар бооп,
Бөмбүрзектиң тынын аар бис.

СЕРЕНОТ НИНА

МААДЫРЛАР УТТУНДУРБАС

Ада-чурттуң быжыг төвү ССРЭ-же күжүн дөгөп,
Араатан дег фашист Гитлер халдаан медээ
Таңды-Саян арттар-сыннар ажыр-ажыр
Талыгырда Тыва черге диңмиттелген.

Чазак, намның доктаалдарын күүседир дээш,
Чалыылар-даа, кырганнар-даа балдыр сыкпаан.
«Бүгү күштү – фронтуга!» деп кыйгы-биле
Бүгү Тыва арат чону дүймөп хөлзээн.

Өршээл чокка тулчуп, сокчуп билир кылдыр
Өөрөдилге, белеткелдер ыяк эрткеш,
Дадай билбес аныяктар соруу кыптып,
Дайындыва чорударын чедип алган.

Бир муң тос чүс төртен үш чыл, беш ай – майда
Бирги бөлүк он бир танкист аьттаныпкан.
Тулчуушкунче кириптерге «демир аьды»
Тура дүшпес, бүзүрелдиг, тулган болган.

Ол-ла чылдың онза күзү – сентябрьда
Оолдар, кыстар аразындан шилиттинген
Төлөптиг дээн ийи чус алды дайынчыны
Төрээн чери, төрелдери сургап үдээн.

Сүбедейниң, өгбелерниң төөгүзүнден
Сүзүү, соргаа эьт-кеш, ханда сиңген чадап,
Аьттыг, чадаг эри-кызы часпас адар
Аажок эрес, дидим чон деп үнелеткен.

Амы-тынын артынга каап демисешкеш,
Аяс дээрни салгалдарга чаалап берген.
Эки турачы аьттыг шериг эскадрону
Эң-не бедик, хүндүткелде, мөңге-дириг!

Чүс-даа чылдар эртип турза, маадырлар
Чүректерде өшпес от дег уттундурбас, чырып чоруур.

СУВАКПИТ ОЛЕГ

ВЬЕТНАМ ӨЦНҮК

Чурттарывыс ырак болгаш, көрүшпээн бол,
Чугаа-домак аңгы болгаш, билишпес бол,
Эчис күзел – хосталгага ынак болгаш,
Эптиг кады, өңнүк-тала болушкан бис.

Боолуг дайзын халдап келзе, кады тулчур,
Боттарывыс даңгыракты беришкен бис.
Берге өйде дузалажып, деткижер деп,
Берген сөске дедирленмес шынчы-даа бис.

Янкилерниң ханныг изи черин, кырлап,
Ялалаан дег, дорамчылап турар чүзүл?
Олар ында чүзүн каапкан, чүзүн берген?
Оларга сен кандыг хинчек чедирген сен?

Амы-биле, ханы-биле чаалап алган
Аас-кежиин ышкынары оюнчук бе?
Тайбың-чаагай чуртталганың тудуг-суурун
Дайын-биле үрегдээри кижизиг бе?

Саглаңнадыр частып келген чечектерни
Салба базып, хуюктаары амыр деп бе?
Чаржып, ойнап каттырышкан чаштардыва
Чалар отту хоме чажар оюн деп бе?

Хөрек-чүрек килең долган, чаңнык ышкаш,
Көшке дашты буза чүткүп, хайныгып тур.
Ырак эш сээ, холум сунуп, сеткил кадып,
Ырым-биле Тиилелгеңни алгап чор мен!

Херек болза, карак чивеш аразында
Херилдирип чеде бээр мен, дайынчы мен.

Чурттуң тайбың, мөңгө чырык турар кылдыр
Чуртталганны тургусчур мен, Вьетнам өңнүк!

1967

МАЙНЫҢ ТОЗУ

Чайны изиг, кышты соок дээш,
Болганчок-ла шыжыгар бис.
Чамдык улус мөңгө ногаан
Черге барып чуртаза дээр.

Ынчалза-даа чырык көрүп,
Агаар тынып өзүп келген
Ынак черим чүгө-даа бол,
Канчалза-даа солувас мен.

Майның тозу – төрүттүнген
Чылыг болгаш чырык хүнүм.
Майның тозу – ынакшылым
Чараш кыстан тыпкан хүнүм.

Майның тозу – чуртталгамның
Чечектелген базымы-дыр.
Майның тозу – Төрээн чуртка
Бердинген ырызы-дыр

ТАЙБЫҢ

Туман өттүр саарлып баткан херелдер дег,
Туруг-чалым ажыр ушкан эзир куш дег,
Кызаңнааштан сырыланган чалбырааш дег,
Кыңгырткайнып арга дамчаан чаңгылар дег,
Тайбың боду чедип келбес.

Заводундан чүткүп үнген трактордан,
Ырак чоруп, бараан сөөрткен поездиден,
Делгем шөлде тараа кескен комбайндан,
Демниг чоннуң чаңгыс эптиг күзелинден –
Тайбың херээ быжыгланыр!

Алызындан серемчини кошкатпайн,
Араатанзыг планнарны сойгалай шаап,
Аас-кежик, хосталга дээш, быжыг туржуп,
Ажы-төлдүң келир өйүн камгалаза —
Тайбың тиилээр! Дайын сөнээр!

1952

ТИИЛЕЛГЕВИС БАЗЫМЫ

Хүннүң чылыг херелинден
Хүлүмзүрүп, чечек өңнер тыртып келген
                                чер-даа эвес,
Хүреш болгаш тулуш-биле
Хүн-дүн чокка амы биле өлүм солуп,
                                аш-чут эртип.
Төөгү көрбээн берге, дошкун
Төгүлген хан оруу-биле холдар доңуп,
                                буттар туруп,
Дидим чүрек, күштүг күзел
Дириглерниң одуруу бооп, мөңгө ат ап, шүглүп үнген.
Тиилелгевис оруу ындыг!
Чурттакчылыг хоорай, суурлар
Чуурлуп, буступ, өрттенгилеп, чурттунарны
                                сыгыгланьп,
Өлүм билбес түрү тыртып,
Өршээл билбес килең долуп, өжээн сурап,
                                илиг чери
Өлүрүкчээ сүртенчиг бооп;
Өрт болгаш хоран тынып, чүткүп, мөөреп,
                                чаңныын салып,
Демиселдин хөрүүн базып,
Дээди шынның кызаңнаажын – чоннуң күжүн
                                бүрүн мөөңнеп,
Туттурган хүн хөлегезин
Турбас, келбес, катап тынып албас кылдыр
                                ширбий шаапкан –
Тиилелгевис оруу ындыг!
Төөгүнү чылдар хемчээп,
Төре херээн бижимелдер чизелеп ап,

ыраан тудум
Балаттынмас изи арткан,
Барган-читкен, тынын берген, бодунуң-даа,
өскениң-даа
Шыктыг, кургаг черлеринде
Шыңганнарын – сөөгүн салган маадырларның
ады-чолу,
Ада-ие, төрелдерге
Арын-назы билдингир бол, окка алзып,
өлген чери
Бижиттинмейн арткан-даа бол,
Билдинмес дайынчы тураскаал бооп,
туруп келген –
Тиилелгевис алдары ол!
Ада-чурттуң шырайындан
Ажыг-шүжүг, өлүм-чидим демдектери
читпээн-даа бол,
Ажылчын чон, колхозчу чон
Ажыл-биле чуртун чаартып, деңнешки дег
куш чок кылдыр
Делегейни кайгадыпкан,
Дээди шын дээш, тайбың болгаш хосталга дээш,
кежик-чол дээш,
Демиселди углап-баштап,
Өшпес одун кыпсып алган, хунче ужуп,
улам бедип,
Өскелерге чырыткы бооп,
Өндүр Ленин ады тудуш херээ болгаш
боду болган –
Тиилелгевис базымы ол!

1967

Т И И Л Е Л Г Е

Чонумнуң-даа, чуртумнуң-даа төөгүзүңге
Чоргаарланыр, дидим ырлаар, эргелиг мен.
Хөңнүм чазап, сеткилимни тааладып кээр
Көвей чүзүн өңү-биле чарашсыыр мен.
Кадыыр-маска доңнаттыңган Сүлдем-биле
Каптагайның кайызынче-даа чорупсумза,

Буянымны кижилерге чедирерден
Буруу херек кылывыттар сагыжым чок.
Чүс-чүс чылдар чизечизи Төөгү-судур
Чүдүлгениң сүзүглелин балап каапкаш,
Ада-чуртум арны болуп бадыткап кээр,
Амгы салгал ону номчааш, боданы бээр.
Далай болгаш кургаг черге чеже катап
Дайын оду чалбыышталып кыппаан дээрил,
Халдакчылар чеже катап чуртум бастып,
Ханныг холун, чидиг чепсээн арынмаан дээр.
Демиселге өлгеннерниң ханы-биле
Делгем черим шалың ышкаш сүстүп келген.
Өлгеннерниң, артканнарның карак чажын
Өскен черим чайык ышкаш сүзүп келген.
Бурган өршээ, кымны мурнай чуртче халдап,
Буруу херек Ада-чуртум кылып көрбээн.
Ынчалза-даа халдааннарга удур тулчуп,
Ырмазын сып, өжээн негеп, тиилеп келген.
Актыг шынга кара күштер бырашпааннар.
Ада-чуртум хувискаалчып, катап төрөөн.
Кымдан гений Ленин башкы тайбың чарлап,
Кызыл тугун өртемчейже бедик туткан.
Боду мөчүп, партия бооп, мөңгөжиреп,
Бодалдарын өөрөдилгээ бооп арттырып каан.
Дайзыннарны чылча шавар чепсээвис ол,
Дазылданып шыдал кирер быравыс ол.
Тиилелге! – ажыл-иштиң чедиешкини,
Тиилелге! – амыдырал чечекшили,
Тиилелге! – келир өйже базымывыс! –
Башкы Ленин бодалдарын боттандырган
Партияның билдизиниң ачызы ол.
Чая-сая бисти баштап, күчү кылып,
Сайзыралдың бедин тепкен шүлүкчү ол!

1969

Тиилелгеге Төрүттүнген

Он дөрт чурттар бөлүглели
Он сес чылда кыскаштаан бол,
Келир үе чүрээ – Москва
Херелдендир чырып турган.

Аңаа Ленин бүгү чурттуң,

Арбын чоннун салым-чолун,
Картадан көрүп, шыйып,
Хандыр бодан, номнап орган.

Карандажы каяа дег-дир –
Кызыл туктар аңаа киискиир.
Караа-биле кайнаар көр-дүр —
Кызыл Шериг аңаа шүглүр.

Ооң шерии бөгүнге дээр
Октар деггеш, дыңнып чадаан,
Оттар деггеш, өрттендирбээн –
Ооң соруу – эзилбес кан.

Совет Армия хосталганыы –
Ынчангаштын деткимчелиг.
Совет Армия тайбың-чолдуу –
Ынчангаштын камгалакчы.

1952

УКРАИН ӨЦНҮҮМГЕ

Чаңнык дег, ок саарлып бадып,
Частыр бомба улуп-мөөреп,
Кызыг-кый чок турар өйде
Кызыл Шериг одуруунга
Даңгыракты берип тура,
Таныштывыс – уттушпаан бис.
Гвардейжи кызыл тукту
Кырывыска бедик туткаш,
Дубно, Ровно хоорайларны
Тулчуушкунга хосташтывыс.
Шинель өттүр төгүлген хан
Шириктиве сиңип турда,
Хөйлеңиңни ора тырткаш,
Хөлчок камныг шарып бердиң.
Шак оон тургаш, база катап
Шаап халдап кирипчик бис...
Шак ол дошкун, берге хүннер

Сагыштардан уттундурбаан.
Ам мен мында – тракторист,
А сен ында – агроном.
Холга чепсек тудуп алгаш,
Хосталгавыс камгалаан бис.
Ажыл-биле чуртту каастап,
Аас-кежиин быжыглаан бис.
Чаалыг шөлге төрүттүнген
Чаагай өйде каңнаттыңган,
Өңнүктерниң найыралын
Өжүр базар күчү турбас.

1954

ЭКИ ТУРАЧЫ

Гвардейжи акым

Саая Эренчин-Доржуга тураскааттым.

Бодалдарым чыыра тыртып чадап ор мен.
Бодараан хүн херели дег алдыртпас-тыр.
Ырак чылдар, чалыы үем катап чурттап,
Ыдык улуг Тиилелгени сактып ор мен.

...Дубнонуң бертии чарыы чиндиннээшке
Дүже бергеш, туруп чадап чыдырымда,
Дайзын огу буттуң сөөгүн чара шаапкан,
Дайынчы өөр бурунгаарлап арлы берген.

Үем уруг чедип келгеш, балыым шарып,
Үңгей-үңгей, мени чүктээш, союп кагжык.
Орус кыстың изиг дери арнымга дээп,
Оңгудува кады чуглуп чордувус-даа.

Падын барап, уруг хинчээн көрүп-ле чор.
Балыг күштүг, турдунмас-даа, бастынмас-даа.
– Чок, чок, сестра, мени каавыт, ажырбас –
деп човаг чокка аттынарын бодай бээр мен.

– Тенек сеткил бодаваңар, чурттаар херек,
– Демиселди үргүлчүлөп, тулчур херек,
Менден эки туттунуңар, ефрейтор – дээш,
Мээн, бажым суйбай туткаш, чоруп кагды.

Шимээн чидип, дарызыг салгын сырыннап кээп,
Шиг-уг база билдинместеп, караңгылаан.
Булут-энчек кырывыстан шыва берген,
Бурунгаарлап чоруттунмас болу берген.

Балыгдан хан чеже хире төгүлбээн дээр,
Баш дескинип, дембээрей бээр апарган мен.
Сестра кыс балыым шарып, эмнер берип,
Сеткил човап, чаш төл ышкаш, ажаавышаан.

Эрин кургап, халыыдаксап келиримге,
Эңмескиден чылыг шайын ижиртип аар.
Аарыг күштүг, аштаар хырын уттундурган,
Адар даң-даа, дүмбей дүн-даа ылгаттынмас.

Даңны атсы сестра кыс карак шиммээн:
Таңныыл болгаш эмчи болуп, ора хонган.
Чем-даа чивес, удувас-даа, берге-ле кыс,
Черле ынчаш, кандыг ие төлү ыйнаан!

Хаяа-биле кыстың арны хүлүмзүрөп,
Карактары шолбаннандыр кыптыгып кээп:
– Чоруулу – дээш, мени шанаа чыттыргаштың
– Чоога иштин өрү алзы базып үндү.

– Холуң көдүр! – диген үн-даа чаңгыланды.
– Холдарымда гранатам кирип келди.
Сестра кыс менче көргөш, шын-дыр дээнзиг
Сеткил чоргаар, арны шириин тура дүштү.

– Сокса! – деп сөс тыва дылга дыңнап кагдым.
Соняны: «Бистии-дир – дээш шеле кааптым.
Граната чүгле ынаар караш дивээн,
Кыстың арны чырык хүн дег чайнап келди.

ТАМБА САЛЧАК
КАПИТАН ГАСТЕЛЛОГА

Эрес-дидим чалданыш чок тулчуп чораан
Эзир куш дег, ужар маадыр Гастеллога
Эки сөзүм дээжилерин кожуп тургаш,
Эчис мөңге тураскаалы болдурайын.

Гастеллонун маадыр соруун эдергеннер
Калбак, делгем улуг чуртта кайы көвей.
Шынныг херек – хосталга дээш, улам эрес
Шыңгы, түрлүг, кадыг дошкун тулчуп турлар.
Аныяк маадыр хартыгавыс Гастелло
Аравыста көзүлбейн тур. Ынчалза-даа
Ава болган ынак чуртта ады-сураа
Алдын-биле сиилиттинген, уттундурбас.

1942

ТАНОВА ЕКАТЕРИНА

АЪТТАРЫҢАР САЛЫПТЫҢАР, ЭКЕР ЭРЛЕР ...

Аъттарыңар салыптыңар,
Экер эрлер,
Аржай буурул таңдыларын
Эргээш келзин.
Күжүр малдар чүгөн-суглуун
Утту каапкаш,
Күзел хандыр оьдун оьттап,
Улчуп алзын.
Боттарыңар хостуг шөлээн
Дыштаныңар –
Болчаг шагы кыйгыра-дыр,
Дыңнаңар даан.
Чечектелген вишня дег
Оксананы
Чедипкештиң базып олар
Оолак кымыл?
Долбанналган кызыл чаактыг
Долаанаже
Карак баскаш имней каапкан

Кайгал кайзыл?

Аъттарыңар салгылапкаш,
Экер-эрлер,
Анай-кара кыстар-биле
Эш-эш кылдыр
Сесерликке амдыызында
Селгүүстөңөр.
Херек болза, ие-чурту
Келдириптер.
Дайзын-биле тулчуушкунга
Дадай дивес
Экер эрлер оккур аьдын
Эзертөптер.
Чараш ырлыг Украинни
Сактып келгеш,
Кечил-оолдуң, Бүркекейниң
Уу-биле
Хей-аът ынчан талыгырже
Ужугуптар.
Чечектелген вишня дээш,
Долаана дээш
Селемелер база катап
Торгап кирген –
Берге дошкун ханныг чаага
Белен силер.

Аъттарыңар салгылапкаш,
Экер эрлер,
Анай-кара кыстар-биле
эш-эш кылдыр
Сесерликке амдыызында
Селгуустөңөр!

1985

ЭЭП КЕЛБЭЭН СОЛДАТ ДУГАЙЫНДА БАЛЛАДА

Шапкын хемниң эриинге
Частың башкы айында
Чалыы ие оглунга

Чараш ырын бараалгаткан.

Өгден даамай ужуккан
Өпей ырга таалаан дег,
Чазылгалак анай-хаак
Салганнадыр чайганган.

Эр хиндиктиг хензиг төл
Эрге чассыг доругуп,
Шывык аьдын мунупкаш,
Чызырадыр шаап турган.

Кааң дээрге бир-ле хүн
Кара булут бүргелген.
Ада-чурттуң кырынга
Айыыл-халап диргелген.

Ойнаар чазын демги оол
Октуг боога орнапкан
Шывык аьдын баглап кааш,
Чыраа-Дайын мунупкан.

Дайзын-биле солдат оол
Дадай дивейн тулушкан.
Арат-чоннуң херээ дээш
Амы-тынын өргүпкен.

Чаалыг шөлден ээп келбээн
Чалыы оолдуң чажыды
Мөңгүннелчек анай-хаак
Мөңге чалыы арткан.

ЧАП ЧҮЛДҮМ

ТИИЛЕЛГЕНИҢ ДИҢМИДИНДЕ

Ада-чурттуң салым-чолу – кестин кыры –
Айыыл-халап бүргеп келген дошкун өйде,
Гастеллолар, Покрышкиннер, Матросовтар
Кайгамчыктыг маадыр соруу турбаан болза,
Фашизмниң тавангайын карартыптар
Магадылал, бүзүрел-даа кайыын келир.

Баштайгы-ла согушкундан сандарадыр
Бардам сеткил эжелекчи кордап турда,
Кадыг-берге шак ол өйде совет улус
Каң дег быжыг найыралы турбаан болза,
Делегейде тергиидээр дээн калчааралды
Дескетпейн баар дээди күш кайыын келир.

Бухтуевтер, Чүргүй-оолдар, Кечил-оолдар
Ханныг чааның шөлдеринге тутчуп турда,
«Бүгү чүүлдү – фронтуга!» деп, хайым ишче
Ханы тылда хамык чоннар үнмээн болза,
Европаны таптай баскан дайзынга
Эннешки дег ындыг күчү кайыын кээрил!

Тиилелгениң салюдунуң диңмидинде,
Тиилелгениң Кызыл тугу киискээнде,
Москвадан Берлин четкен сүрлүг күште,
Маадырлыг Совет шериг парадында
Малчын Тывам улуг-хуузу база кирген
Мактал сөзүм ынчангаштың улам чоргаар

ДОПЧУЗУ

НОМЧУКЧУГА.....	2
ДОЮНДУП БИЧЕ-ООЛ	
Дайынчының кыйгыры.....	3
Кызыл чечек.....	3
КЮНЗЕГЕШ ЮРИЙ	
Баштайгы тулчуушкун.....	4
Дышта солдат.....	5
Мээң шериим.....	6
Найыралды ырлаал.....	6
Өлүм чок Зоя.....	7
Совет Армия.....	8
Совет чурттуң солдаттары.....	8
Тайбыңның күжү.....	9
Тиилелге делгереп тур.....	9
Тиилелгениң найырында.....	10
Украинага.....	10
МИЖИТ ЭДУАРД	
Тулчуушкун.....	11
НАМЗЫРАЙ ЗОЯ	
Дидимнерни сактып чор бис.....	12
Он санитар кыс.....	12
Өөрүшкүнүң өшпес чырыы.....	13
Тураскаал.....	14
ПЮРБЮ СЕРГЕЙ	
Дайынчыга мактал.....	15
Дүнеки Москва.....	16
Иениң сөзү.....	17
Кызыл кош.....	18
Солдатка.....	20
Солдаттың чанып келгенинге.....	21
Тиилелге.....	22
Тиилелгениң чаа чылы.....	23
Ыракта өңнүктерге.....	24
САРЫГ-ООЛ СТЕПАН	
Белен тур.....	26

Кыстың үнү.....	27
Кызыл шеригжи Нурзатка.....	27
Маадыр Чүргүй-оол.....	28
Мөңгө алдар.....	30
Танкычыга чагыг.....	31
Тиилелгениң ыры.....	32
Тиилээн бис.....	32
Чоннуң ынакшылы.....	34
Чылан сени.....	34
Чылча шавар.....	35
Ыдыктыг дайынче.....	35
СЕРЕН-ООЛ ВЛАДИМИР	
Дайынчы салгал ыры.....	36
СЕРЕНОТ НИНА	
Маадырлар уттундурбас.....	37
СУВАКПИТ ОЛЕГ	
Вьетнам өңнүк.....	38
Майның тозу.....	39
Тайбың.....	39
Тиилелгевис базымы.....	40
Тиилелге.....	42
Тиилелге төрүттүнген.....	42
Украин өңнүүмге.....	43
Эки турачы.....	44
ТАМБА САЛЧАК	
Капитан Гастеллога.....	46
ТАНОВА ЕКАТЕРИНА	
Аъттарыңар салыптыңар, экер эрлер ...	46
Ээп келбээн солдат дугайында баллада.....	47
ЧАП ЧҮЛДҮМ	
Тиилелгениң диңмидинде.....	49